

Osmanlı İmparatorluğu'nda Vakıfların Ekonomik Boyutları

Dr. Fatma Şensoy
Marmara Üniversitesi

Özet

Vakıflar, yerinden yönetim esasına dayanan gönüllü, demokratik sivil toplum kuruluşlarıdır. Toplumun geneline hizmet sunan bu kurumların idari ve mali özerkliklerine karşın devlet tarafından denetlenir olmaları; hem yüzyıllardır yaşamalarının hem de büyük parasal kaynaklara sahip olmalarının gereğidir.

Vakıf sistemi sosyal güvenliğin temel kurumu olduğu gibi eğitim, kültür, diyanet, bayındırlık, sosyal yardım ve sağlık yatırımlarını yürüten mali bir kurumdur. Ayrıca bu kurumlarda çalışanların maaşlarının ödenmesi, cari harcamalarının önemli bir bölümünü finanse etmesi nedeni ile de Osmanlı malî teşkilatının merkez maliyesi ve tımar sistemi ile birlikte üçüncü ögesidir. Bir başka deyişle ülkenin gayri safi milli hâsılasını oluşturan üç önemli kesimden biridir.

Osmanlı mali geleneği içinde denetlemeye dayalı ve muhasebenin bilgi verme özelliklerine uygun muhasebe kültürünü vakıflarda tutulmuş muhasebe defterlerinden okumak mümkündür. Muhasebe sisteminin danışma ve denetim birimlerinin izleri yine bu defterlerde dir.

Anahtar Sözcükler: Vakıflar, Ekonomik güç, Gelir kaynakları, Giderleri, İstihdama etkileri

Jel Sınıflandırması: E23, E24, M49

Abstract (The Economic Dimensions of Awqaf in Ottoman Empire)

Awqaf which are based on free economical rules and decentralization are voluntary and democratic civil society institutions. Despite that they were inspected by the government their financial and administrative autonomies is a requirement arised from the fact that the institutions survived for centuries had provided service to the general of the society and had great monetary sources.

The system of waqf is the basic institution of social security as well as the institution which conduct educational, cultural, religious, public works, social aid and health investment. The awqaf are the third element of the Ottoman financial organization with central revenue office and feudal system for various reasons such as meeting most of the current expenditures through awqaf and the size of the personnel expenditures.

It is possible to read accountancy culture on the basis of auditing and appropriate for providing information aspect of the accountancy in the Ottoman financial tradition from the books of account kept at the awqaf. We may also see the traces of consultancy and auditing units included in the accountancy system in these books.

Key words: Awqaf, Economic power, Sources of income, Expenses, The effects of employment.

Jel Classification: E23, E24, M49

I. Giriş

İnsanlık tarihinin ilk çağlarından beri yardımlaşma, dayanışma ve sosyal güvenlik ihtiyacının giderilmesine yönelik uygulamalar, kurumlar geliştirilmiştir. Bireysel servetlerin toplumun hizmetine sunulması vakıf kurumunu ortaya çıkarmıştır. Vakıf kurumu insana dönük ve toplumsal yaşamın işleyişine uygun bir yapıya sahiptir. Bu nedenle yüzyıllar boyunca gelişerek varlığını sürdürmüştür Vakıfların hizmet konularını sınıflandırmak veya birbirinden ayırtırmak oldukça zordur. Vakıf sistemi sosyal güvenliğin

temel kurumu olduğu kadar eğitim, kültür, diyanet, bayındırlık, sosyal yardım ve sağlık yatırımlarını yürüten mali bir kurumdur. Ayrıca bu kurumlarda çalışanların maaşlarının ödenmesi, câri harcamalarının önemli bir bölümünü finanse etmesi nedeni ile de Osmanlı malî teşkilatının merkez maliyesi ve tımar sistemi ile birlikte üçüncü öğesidir. Bir başka deyişle ülkenin “gayri safi milli hasılası”nın önemli bir kısmını oluşturan üç kesimden biridir.¹ Serbest ekonomi kurallarına ve yerinden yönetim esasına dayanan vakıflar, gönüllü ve demokratik sivil toplum kuruluşlarıdır.²

Vakfiye, vakfin kurulması ve tüzel bir kişilik kazanmasını sağlayan hukuki bir metindir. Vakfiyelerin ilk satırlarında öncelikle vakıf kurucusunun dini amaçları önemle ve özellikle vurgulanmıştır. Büyük bölümünü oluşturan satırlarda ise vakfa bağlı kuruluşların yönetimi, bağışlanan mülklerin işletilmesi, diğer bir ifade ile vakıf kurucusunun bu dünyaya ait maddi amaçları yazılmıştır. Vakfiyelerde vakıf yönetimlerine sınırlı olarak bırakılmış hareket alanı içinde; vakfin niteliği, amacı ve işleyiş tarzı ile vakfa tahsis edilen gelir kaynakları, vakfin sunmayı hedeflediği hizmetler, yapılacak yardımlar ve bu amaçla öngörölmüş harcamaların miktarları ve alanları belirtilmiştir. İstihdam edilecek kadrolar, ödenecek maaşlar günlük olarak verilecek yemeklerin niteliği, satın alınacak malların neler olması gerektiği... bütün bu işlemlerle ilgili olarak tutulacak muhasebe kayıtları ve yöneticilerin atanma yöntemleri ayrıntıları ile yazılmıştır.

Vakfiyeler yukarıda belirtilen özellikleri ile vakfin ilk kuruluşunda oluşturulmuş ve gelecekte değişmemesi amaçlanan statüyü yansıtan kural koyucu statik belgelerdir. Bir vakfin işletilmesi bu çerçeve içinde çizilenden çok daha karmaşık, çok yönlü ve tüm ayrıntılarıyla öngörülemez niteliktedir. Vakfin kapsadığı kuruluşların dinamik bir niteliği olması yanında günlük

1) Ahmet Tabakoğlu, “Klasik Dönem Osmanlı Vakıf Sistemi”, Cumhuriyetin 80. Yılında Uluslararası Vakıf Sempozyumu, Ankara: 2004, s. 25.

2) Nazif Öztürk, Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi, Ankara: 1995, s. 549.

problemlere çözüm üretebilme esnekliğini geliştirmek vakıf yöneticilerinin görevi olmuştur. Vakıf uygulamalarındaki değişimin diğer önemli bir kaynağı da zamanla ortaya çıkan yeni ekonomik ve sosyal şartların yarattığı etkilerdir. Vakıfların işleyişinde oluşan değişmelerin izlenmesi ise ancak vakıf muhasebe defterleri ile mümkündür. Vakıf muhasebe defterleri, vakfa ait kuruluşların uzun dönemde sosyal ve iktisadi konjonktürdeki değişmelerin karşılaştırmalı nitel bir değerlendirme yapılmasını sağlayacak zengin bir veri tabanıdır.³

İdari ve mali açıdan devlete karşı özerkliği olan vakıflar, “Kadı”lar veya “Naib”leri tarafından kontrol edilmiş, denetlenmiştir. Denetlemenin ana dayanağı mütevellilerin tuttuğu muhasebe belge ve kayıtlarıdır. Vakıfların yıllık muhasebeleri buldukları yerin kadısına ulaştırılmış, böylece denetim mekanizması başlatılmıştır. Vakfın “Nazır”ı da gelir ve giderleri denetlemiş, bu akışta bir dengesizlik olmadıkça müdahale etmemiştir. Mütevelliler vakfın genel sorumluluğunu taşımış, müteveli heyetin teklifi ve Merkez’in onayıyla atanmış katipler ise vakıf muhasebesinin sorumluluğunu üstlenmişlerdir.⁴

II. Vakıfların Ekonomik Gücü

Vakıfların ekonomik gücü, gelir kaynaklarının çok ve çeşitli olmasıyla paralellik göstermiş ve Osmanlı ekonomisinde büyük bir yer tutmuştur. Taşınmaz servetin çok büyük bir bölümünü vakıfların oluşturduğu Muradgen d’Ohsson ve M. Gatteschi gibi batılı tarihçiler tarafından da belirtilmiştir. Özel mülkiyete konu olan taşınmazlar içinde vakıf mallarının payının yarıya yaklaştığı hatta dörtte üç oranına ulaştığı ileri sürülmüştür. Cezayir gibi merkeze oldukça uzak bölgede bile; Fransızlar tarafından işgal edildiğinde

3) *Tevfik Güran, Ekonomik ve Mali Yönleri ile Vakıflar Süleymaniye ve Şehzade Süleyman Paşa Vakıfları, İstanbul:2006, s. 10,11.*

4) *Yaşar Bülbül, “Klasik Dönem Osmanlı Muhasebe Sistemi”, Divân, Sayı 6, İstanbul:1996, s. 165.*

taşınmaz malların ve toprakların yarısı vakıftır.⁵ Ömer Lütfi Barkan'ın 1530-1540 tarihleri arasındaki tahrirlere göre yaptığı hesaplarda Anadolu Eyaleti'nin toplam kamu gelirinin %17'si, Rumeli Eyaleti'nin -Büyük sultan vakıflarının da içinde bulunduğu İstanbul ve civarı ile Doğu ve Batı Trakya, Güney Bulgaristan ve Makedonya bölgesinin oluşturduğu bu alanda- %32 lik bölümü gibi bir oranı vakıflar tarafından kontrol edilen kamu gelirlerinden oluşmuştur. Bu alan, büyük sultan vakıflarının da içinde bulunduğu İstanbul ve civarı ile Doğu ve Batı Trakya, Güney Bulgaristan ve Makedonya'dan oluşan bölgedir⁶. Barkan ve Ayverdi'nin bulgularına göre, 1546 yılında yalnız İstanbul'da 2515 vakıf kurulmuştur. 1718 ve 1800 yılları arasında Halep'te (bugünkü Suriye) toplam 687 vakıf kurulmuştur. Kesin kanıtlar, vakıfların sadece Osmanlı İmparatorluğunda değil, Atlantik'ten Pasifik'e, yani Fas ve Cezayir'den Hindistan'a ve uzak Malezya ve Endonezya'ya kadar tüm İslam dünyasında geliştiğini ortaya koymaktadır.

Bir yüzyıllık zaman dilimi içinde ihtimali sondaj yöntemiyle seçilen vakıflar üzerinden yapılan çalışmalar ve bu çalışmaların genellemesi ile ulaşılmış verilere göre Osmanlı ekonomisinin XVII. Yüzyılda %15,97'si, XVIII. Yüzyılda %26,80'i, XIX. Yüzyılda ise %15,77'si vakıfların elindedir. Bu konuda elde edilmiş rakamlar dönemler itibarıyla değişik olsa da vakıfların tarım, imalat sanayi, ticaret merkezleri, konut sektörü, istihdam ve para... konularında ülke ekonomisinde önemli payı olduğu açıktır⁷.

5) Fuad Köprülü, "Vakıf Müessesesi", *Vakıflar Dergisi*, Sayı II, Ankara, 1942, s.1.

6) Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyişi Tarzına Dair Araştırmalar", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 23, Sayı 1-2, 1962-3, İstanbul : 1962, s.242.

7) Nazif Öztürk, "Sosyal Siyaset Açısından Cumhuriyet Öncesi Vakıflar", *Cumhuriyetin 80. Yılında Uluslararası Vakıf Sempozyumu*, Ankara: 2004, s. 41.

IIA. Gelir Kaynakları

Vakıflar, büyük yatırımlar yapan kuruluşlardır. Sonsuza değin sürmesi amaçlanan hizmeti gerçekleştirebilmek için atıl kaynaklar, gelir getirecek alanlara yöneltilmiştir. Vakfiyelerde yazılmış hizmetlerin sunulması ve bu hizmetlerin devamlı olması için gelir kaynaklarının da sürekli olması gerekmiştir. Akar olarak isimlendirilmiş sürekli finansman sağlayan gelir kaynakları, ekonomik ve sosyal yaşamın unsurları olan han, hamam, dükkan, çarşı, ev, arsa, saray, imalathaneler gibi şehir taşınmazlarından elde edilen kira gelirleri olduğu gibi kırsal alandan elde edilen zirai gelirler hatta bir köyün, bir şehrin bir limanın tüm vergi gelirleri olmuştur. Bu kaynaklardan elde edilen gelirlerle hayır kurumları “müessesâtı hayriye” denilen cami, medrese, zaviye, hastahane, kervansaray... gibi eğitim, din, bayındırlık, sağlık ve sosyal yardım kurumları ile sosyal güvenlik sistemi finanse edilmiştir.⁸

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul’da imarethanelerde her gün yemek yiyenlerin sayısının otuz bin kişi olması⁹ bu denli büyük hizmetin görülebilmesi için gereken kaynak hakkında fikir verebilir. Fatih’in İstanbul’daki vakıf imaretinin yaşayabilmesi için 1130 ev, 2466 dükkan, 3 han, 54 değirmen, 57 oda, 26 mahzen, 4 hamam, 7 burgaz¹⁰, 2 kapan, 9 bahçe ile çarşı halinde 118 sandıkçı ve etrafındakilerle birlikte 849 dükkandan oluşan bezzâzistan¹¹ın geliri bu siteye tahsis edilmiştir.¹² Bezm-i Âlem Valide Sultan’ın 1842 tarihli 8. vakfiye zeylinde Kasr-ı Dil güşâ isimli köşk arsası

8) Bahaeddin Yediyıldız, “Türk Vakıf Kurucularının Sosyal Tabakalaşmadaki Yeri 1700-1800”, *Osmanlı Araştırmaları*, II, İstanbul: 1982, s. 156.

9) Doğan Kuban, “Anadolu-Türk Şehri, Tarihi Gelişimi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerine Bazı Gelişmeler”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı VII, İstanbul:1968, s. 68.

10) Burgaz:Kale, küçük şehir

11) Bezzâzistan: Bedesten, kumaş, mücevher ve benzeri kıymetli eşyaların alınıp satıldığı kapalı çarşı

12) Ömer Lütfi Barkan, “Fatih İmaretini 1489-90 Yılları Muhasebe Bilançoları”, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XXIII, İstanbul: 1963, s. 299.

ile birlikte vakfedilmiş yine 9. Vakfiye zeylinde vakıflarının diğer akarları ile birlikte İstanbul'da 18 menzil, 1 köşk, 2 kireç ocağı, 3 dükkan, 1 fırın, 1 mumhane, 1 şerbethane, Selanikte 646 arşın gümrük arsası ayrılmıştır. ¹³

Tarım işletmeleri, araziler üretim kaynakları olarak düzenli gelir sağladıkları gibi toprağın vergi gelirleri de bu amaçla kullanılmıştır. Köyler, karyeler, içindeki meskenler, tarlalar, çayırlar, kuyular, nehirler, vadiler... bütün hak ve hukukuyla vakfedilmiştir.¹⁴ Kanuni Sultan Süleyman, Su Vakfiyesinde Rumeli'deki Aydos Kasabası'nı ve ona bağlı beş köyün bütün gelirlerini vakfetmiştir.¹⁵ Bezm-i Âlem Valide Sultan,'ın Gökusu'da 100 dönümden fazla çayırı ilk vakfiyesindeki akarlarına ek olarak tahsis etmiş. Beşinci vakfiye zeylinde de Çubuklu'yu büyük bir arazi olarak yine yedinci vakfiye zeylinde Kocaeli'de kireç ocakları, arsalar, tarlalar, çayırlar ve bağları ilave etmiştir. 10. Vakfiye zeylinde Silistre'de arsalar, binalar, İstanbul'da 85 dönüm bağ yazılmış.11. zeyilde ise Terkos kazasındaki göl, mera Silahdar Çayırı, Rodos'a bağlı Hurşidli Ceziresi olarak bilinen ada hatta Edremid'te zeytin ağaçları vakfının akarları arasındadır. ¹⁶

Vakıf taşınmazlarının işletilmesinde değişik kiralama yöntemleri kullanılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda yürürlükte olan Hanefi Mezhebine göre topraklar, 3 yıllığına; diğer taşınmazlar ise 1 yıllığına kiralanmıştır. Zamanla değişen şartlara uyum sağlayabilmek için iki yeni kiralama yöntemi mukataa ve icareteyn ortaya çıkmıştır. Mukataa, önceden belirlenmiş yıllık bir ücretle vakıf toprağın işletilmesi karşılığı başkasına devir edildiği bir kira sözleşmesidir. Kiracı bu arazi üzerinde kendi özel mülkü olmak kaydı ile binalar inşa edebilmiş hatta ağaçlar dikebilmiştir. Bunları vakıf haline

13) *Bezm-i Âlem Valide Sultan Vakfiyesi*, s. 530.

14) *Adilşah Kadın Vakfiyesi*, s. 287,288.

15) *Fatma Şensoy*, “İstanbul'un Tarihi Vakıf Suları ve Kırkçeşme”, *Suyu Arayan İstanbul*, Yay. Haz. Said Öztürk, İstanbul: 2006, s. 96.

16) *Tarihimizde vakıf Kuran Kadınlar...s. 529-532.*

bile dönüştürebilmiştir.¹⁷ Çift kiralama anlamına gelen, icareteyn yöntemi, işletilemeyecek hale gelmiş vakıf mülklerin kiralananmasında uygulanmıştır. Kiracı sözleşme anında icare-i mu'accele denen peşin kira ödemiş; bu ödenen meblağ ile gereken onarım yapılmıştır. Kiracı ayrıca her yıl mütevelliyeye değişmeyen bir kira bedeli daha ödemiştir. Günümüzde kullanılan “yap-işlet-devret” modelinin XVII. Yüzyıldaki bir prototipidir.

Ticari ve sınaî kuruluşlar, değirmenler, hamamlar, dokuma atölyeleri vakıfları finanse eden birimlerdir. İmalathane veya kârhane denen kuruluşlarda ilk sırayı dokuma sanayi ile ilgili olanlar almıştır. Sultan I. Mahmut, Halep'te 4 yünhane ve çizgili kumaşlar dokuyan 26 atölye, Sultan III Ahmet'in eşi Mihrişah Emine Kadın 93 ipek dokuma fabrikası, Sultan III. Mustafa 40 yastık atölyesini vakıfları için gelir getiren kaynak olarak tahsis etmişlerdir. Ayrıca kükürt fabrikası, kuyumcu atölyesi, enfiye fabrikaları ve gıda, inşaat, ev eşyaları hatta silah sanayinde üretim yapan imalathaneler de gelir getirecek kaynaklardır. Sultan I. Mahmut, İstanbul ile Boğaziçi köyleri arasında ulaşım hizmeti görececek büyük bir sandalı, Haseki Gülnuş Valide Sultan'da Süveys'te kullanılmak üzere gemi ve sandallar vakfetmiştir. Hatta bu sandal 40 sene çalışmış, Mısır muhafızı Enişte Hasan Paşa, vakıfta kalan para ile daha büyük bir gemi alınabileceğini belirtmiştir.

Vakıf haline dönüştürülüp, toplumun hizmetine sunulmuş olan su, kimi zaman da vakfın gelir getiren fonu olarak kiralananmış veya satılmıştır. Mihrişah Valide Sultan'ın 1797'de yaptırmış olduğu Valide Bendi'nin vakıf fazlası suları isteklilere kiralananmıştır.¹⁸

Taşınır servetin, özellikle nakit paranın vakfı tartışmalıdır. Eğer taşınmaz servetin uzantısı olan nakit paraların vakfı caiz görülmüştür. Paranın

17) Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf”, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: 1986, s.158.

18) Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Evkaf Defterleri (EV. d)*, 9053; *Yine bu vakıf suyun kiracıları Maliye'den Müdevver Defterler(MAD) 10034'te yazılmıştır.*

faizle ödünç verilmesi ile oluşan gelirlere dayalı para vakıflarının büyük miktarlara ulaşmış olması, tefeciliğin önlenmesi ve kredi ihtiyacının şiddeti gibi zorlamalarla dini endişelerin İmam Züfer'in içtihatlarıyla aşılmış; bu vakıflar örf haline gelmiştir. Osmanlı ekonomisinde ticaretin teşvik edilmesi, buna bağlı olarak ta kredi kullanımının yaygın olmasını gerektirmiştir. Vakıflar ve ellerinde atıl para bulunduranlar nakit paralarını emek-sermaye uygun işlemler denilen peşin satıp veresiye vermek suretiyle %15'i geçmeyen yıllık bir oranla faize vererek çalıştırmışlardır.¹⁹ Üsküdar'da Arslan Ağa çeşme vakfının nakit mevcudu (sermayesi, ana parası, asl-ı malı), faizle borç verilerek işletilmiştir. Verilen borçlar karşılığında ev, bağ, dükkân ve şerbethane gibi gayrimenkullerle iş alât ve edevatı gibi menkullerin gelirleri üzerine rehin koyulmuştur. "Onu on bir buçuk" ibaresi yıllık faizin %15, "onu on bir ve bir rubu" ifadesi ise senelik faizin %12.5 olduğunu göstermektedir.²⁰ XVIII. Yüzyıl vakfiyeleri üzerine yapılmış bir araştırmanın sonuçlarına göre servet birikimi ve yoğunlaşması devlet ve din adamlarında görülmüştür. Nakit para vakfi yapanların %43'ünü devlet ricali, %16'sı ulema, %10 tarikat şeyhleri, %2,5 esnaf ve zanaatkar, geri kalan bölüm ise devlet ricâli veya ulemânın eşleri ya da kızlarıdır.²¹ Bezm-i Âlem Valide Sultan'ın 1840 tarihli ilk vakfiyesindeki gelir kaynağından biri de 150.000 kuruştur.²²

19) Vakfiyelerde riba ve faiz tabirleri yerine şu ifadeler kullanılmıştır. "Rehn-i kavi ve kefil-i meli yahud ikisinden biri ile onu onbir buçuk hesabı ile muamele-i şer'iyye ve murâbaha-i mer'iyye ile bâ yed-i mütevellî beher sene 'alâ vechi'l-halâl istirbah ve istiğlâl oluna."Günümüz Türkçe'si ile "sağlam bir rehin ve güvenilir bir kefil yolu ile veya bunlardan biri tercih edilmek suretiyle her sene %15 hesabı üzere mütevellî tarafından meşrû kazanç elde etmek için işletilecektir."

20) İsmail Otar, "1783 Yılına Ait Bir Muhasebe Vesikası" archive.ismmmo.org.tr/

21) Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Yeri", *Vakıflar Dergisi*, Sayı XIV, Ankara: 1982, s. 25.

22) *Bezm-i Âlem Valide Sultan*, s. 529.

II.B. Gider Çeşitleri

1.Kuruluş Giderleri

Vakıf amaçlarının gerçekleşmesi ve bunun sonsuza değin sürmesi için başlangıçta oluşan yatırım hacmi ve buna ayrılmış kaynağın oldukça büyük olacağı açıktır. İnsan-kurum-kaynak üçlüsünün en dengeli ve faydalı organizasyonu vakıflarla ortaya çıkmıştır. Süleymaniye Külliyesi içinde cami, imaret, okul, medrese, han, hamam, çarşı, kervansaray, türbe, şifahane, misafirhane ...gibi bir sıra tesisi ihtiva eden ve kendi başına küçük bir şehir olan, bir inşaat manzumesinin inşa faaliyeti 8-10 sene devam etmiştir. Bu inşaatın 1550-1557 yıllarına ait Mufassal Muhasebe Defteri ve İcmal Cetvelleri'nde tutarı 26.251.939 akçeyi bulan giderlerin 25.802.000 akçesi padişahın özel hazinesinden çıkarılan para ile ödenmiştir. Toplam giderler 53.782.980 akçeyi bulmuştur.²³ İnşaat sektörü gibi ekonomik yaşamın diğer mekanizmalarını harekete geçiren bir anahtar sanayi ile vakıfların topluma ekonomik ve sosyal etkileri oldukça fazladır.

A.Vakıf Amaçlarına Ayrılmış Fonlar

Vakıflar bir iktisadi işletme olarak düşünülmüş, amaçlanan hizmet doğrultusunda rasyonel ve verimli çalışmaları için gereken fonlar en ince ayrıntıyı karşılayacak titizlikte belirlenmiştir. Sivas'ta H.721/M.1321 yılında Hattab İbni Saib Ahmet İbni Rahat isimli bir hayırsever tarafından oluşturulmuş ve adına Dârurrâha denilen zaviyenin vakfiyesinde, ihtiyaç ve zaruret içinde bulunan müslüman fakir ve miskinler, yetimler ve dul kadınların geçimlerini temin amacıyla kurulduğu yazılmıştır. Vakfın gelir kaynakları içinde 2 köy, 3 tuzla, 1 ev, 1 mezraa, 1 bostan bulunmaktadır. Vakfın gelirleri beşe ayrılmış, her birinin gider yerleri gösterilmiştir. Üçüncü 1/5'inden vakıf kurucusunun muhtaç olan yakınlarına, güçsüzlere, âcizlere, yetimlere, dullara, felçlilere,

23) Ömer Lütfi Barkan, *Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı, C.1, Ankara: 1972, s.15.*

körlere, cüzamlılara, mahpuslara ve fakirlerin cenazelerini kaldırmaları için yardım edileceği vakfiyede yazılmıştır. Yine aynı metin içinde, ihtiyaç sahibi dullar ve yaşlı hanımlara ip haline getirmek üzere her ay birer okka iyi cins pamuk, güçsüz erkeklere de birer dirhem²⁴ para verileceği belirtilmiştir. Fakir ve miskinlerin cenaze masrafları için her yıl 250 dirhem harcanacaktır. Körlere için yılda 2050 dirhem, cüzamlılar için yılda 60 dirhem verilecektir. Kadı ve valinin hapsediği kimselere yılda 120 dirhem ayrılıp, bu paradan her aya düşen miktarda ekme alınıp tutuklulara verilecektir. Ayrıca yetimlere bakmayı üstlenen ve onların eğitimiyle uğraşan kişilere baktıkları çocukların sayısına ve zamanın gereklerine uyularak müteveli ve emin kişilerin belirleyeceği miktar teslim edilecektir.²⁵

İmarethane hesaplarında gereken maddelerin nereden ve ne miktarda geleceği, bunların değeri, verilecek yemeğin niteliği, Cuma ve Bayram ziyafetleri önceden planlanmıştır. Bir örnek olarak II. Bayezid İmarethane'sinde M.1479 yılında harcanan yağ 4350 okka, tutarı: 25.775 akçe, harcanan bal, 2963 okka ve tutarı 11.581 akçedir.²⁶

Eski Matbah-ı Âmire Emin Haseki Hacı Mustafa Ağa'ya ait vakfiyede H. 1182/M.1768 tarihli vakfiyede çocukların şehir dışına çıkarılıp temiz hava almaları için 3000 akçe harcanacağı şart koşulmuştur.²⁷

İstanbul'da Abdülkadir Bey kızı Ayşe Sıdıka Hanım'a ait H.1282/M.1865 tarihli vakfiyede, her sene 6000 kuruşun evlenmek isteyen yoksul hanımların düğün toplantılarıyla bunlara elbise alınması, ayrıca küçük

24) dirhem: gümüş kuruş

25) İsmet Kayaoğlu, "Râhatoğlu ve Vakfiyesi", *Vakıflar Dergisi*, S.XIII, Ankara: 1981, s. 2-11.

26) Ömer Lütfi Barkan, "İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyişi", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XXIII, S.1-2, İstanbul: 1963, s. 296.

27) *Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde (VGMA) kasada saklı 10 K no'lu orijinal vakfiye defteri s. 147'den zikreden İbrahim Ateş, "Hayri ve Sosyal Hizmetler Açısından Vakıflar", Vakıflar Dergisi, Ankara: 1982, s. 77.*

ve büyük yoksul hanımlara-mütevellinin görüşü ile- elbise alınması için harcanmasını istemiştir.²⁸

Abdullah oğlu Mürselli Hacı İbrahim Ağa'nın H.1330/M.1912 tarihli vakfiyesinde ise Yeni Cami çevresinde kalan leyleklere yem alınması için yılda 100 kuruş verilmesi yazılmıştır.²⁹

Bezm-i Âlem Valide Sultan'ın vakfiyelerinde amaçladığı hizmetler, hayır dileklerinin ne derece geniş olduğunun delilidir. Örneğin Galata'da yaptırmış olduğu çeşmeye 2 masura su tahsis edilmesini istemiş. Beşiktaş'ta Yahya Efendi Hankâhı'nda şeyh olan kimsenin okuyacağı hatimde kendi isminin de zikredilmesi karşılığında ayda 100 kuruş verileceğini, Yahya Efendi Camii görevlilerinin ücreti olmadığından imam, hatib, devr-han, müezzin ve kayyım ücret verilmesini bu görevlilerin hatim indirmelerini şart etmiştir. 4. Vakfiye zeylinde Ravza-ı mutahhara kandilleri için her yıl 300 okka zeytinyağı alınıp gönderilmesini şart koşmuştur. Vâkıfenin 11. Vakfiye zeylinde yaptırmış olduğu hastane, hamam ve caminin akarları önemli bir yekun tutmaktadır.³⁰

B.Vakıfların Personel Giderleri

Vakıflarda istihdam edilen personel, kuruluş amacına uygun hizmetlerin gerçekleştirilmesi için yeterli sayıda ve uygun niteliklere sahip olmak zorundadırlar. Vakıf kurucularının tayin ettiği görevliler çalıştıkları kurumların bakımını sağlamak ve her an kullanılabilir durumda bulundurmaları zorundadırlar. Medrese, mektep, sıbyan mektebi ve benzeri eğitim ve öğretim kurumlarında eğitim ve öğretimin her geçen gün daha geniş alana yayılması

28) VGMA'de saklı 610 no'lu vakfiye defteri s. 173-174'ten zikreden: Ateş, 1982, s.73.

29) VGMA'de saklı 25/610 no'lu vakfiye defteri, s. 244'ten zikreden: Ateş, 1982, s.82.

30) Bezm-i Âlem Valide Sultan Vakfiyesi, s. 529-531.

için öğretim görevlileri ve onların yardımcıları tayin edildiği gibi gece bekçisi, kapıcı, temizlikçi, sucu ... gibi görevliler de tayin edilmişlerdir.

Camilerin bakımı ve her an hizmete açık tutulması için kayyim,³¹ ferraş³², bevâp,³³ kandilci, mahyacı gibi pek çok görevli tayin edilmiştir. Yıldızlar ilmi ve kozmoğrafya bilmesi gereken muvakkit,³⁴ namazların zamanını ayarlamak için muvakkithanede bulunan saatlerle uğraşmakla görevlidir. Müezzin ezan okumak, İmam namaz kıldırmakla görevlidir. Vakfiyelerde görevli personelin önce sahip olması gereken nitelikleri sayılmış ve verilecek ücretleri belirtilmiştir.

Sivas'ta kurulmuş Dârurrâha'nın vakfiyesinde çalışacak görevlilerin nitelikleri ile ilgili olarak: Kâbız'ın³⁵ emin ve iyi yazı bilen ve güzel zabt eden bir kimse olup vakfin hasılatını zamanında toplayıp paraları emniyetli ve sağlam bir yerde muhkem bir sandıkta muhafaza edip uygun yerlerde saklamasını ve bu sandığın müşrif³⁶ muhasip³⁷ ve nâzırın³⁸ mühürlemelerini şart etmiştir. Muhasibin emin, yazı hesap işlerini, defter tertibini, muhasebe kaydını iyi bilen bir kişi olması gerektiği; vakfin gelir ve giderlerinden az ve çok hiçbir şeyi gözden kaçırmayarak ay ve yıl sonlarında muhasebe işini bilenlerin yaptıkları gibi defterleri tertip ve zabt ettikten sonra bağlayarak hepsinin bir torbaya konulmasını ayrıca müşrif, muhasip ve nâzırın birlikte mühürledikten sonra kâbızın yanında saklanması gerekmektedir.³⁹

31) *kayyim: Vakıf kuruluşlarını korumak, temizlemek, ışıklarını yakmak ve onlarla ilgili diğer işleri yürütmekle görevli kişilere verilen genel isim*

32) *ferraş: Halıları yaymak, katlamak ve temizlemekle görevli kişi*

33) *bevâp: Kapıcı, kapı bekçisi; mektep hademesi*

34) *muvakkit: Vakti tayin eden kişi.*

35) *kâbız: Tahsildar*

36) *müşrif: Yönetici*

37) *muhasip: Vakıf kuruluşların hesap işleri ile görevli kişi*

38) *nâzır: Vakfın mütevellisini denetleyen ve vakıf işlerini kontrol etmekle görevli kişi.*

39) *Kayaoğlu, 1981, s. 9.*

Vakıf görevlileri arasında türbelerin türbedârları, diğer hizmetlileri ve özellikle de dua okumayı meslek edinmiş du‘âgû denen kişiler bulunmaktadır. Mescit, cami bazen mektep ve medreselerde, türbelerde görevlendirilen duacılar vâkıfların öbür dünyayı olduğu kadar bu dünyayı da ilgilendiren arzularının gerçekleşmesi için Allah’a dua etmekle görevlendirilmişlerdir. Binlerce kişi Kur’an’ın tamamını veya bir bölümünü ya da başka dualar okuyarak para kazanma olanağı bulmuşlardır. Vakıfların zenginliğine göre dua okuyanlara verilmiş ücretlerde değişmiştir. Mihrişah Sultan 30 eczâhan⁴⁰ yararına 22 ev, 1 fırın, 10 dükkan, 1 ahır, 1 ipek ve kumaş imalathanesi, 1 bahçe vakfetmiştir. Vakıf gelirlerinin bir bölümü –XVIII. Yüzyılda takriben %15’i- ruhların kurtuluşu, İmparatorluğun refahı, Türk Ordusu’nun zaferi,... için dua edenlere ayrılmıştır.⁴¹

C. Bakım Onarım Giderleri

Vakıf eserlerin, binaların zamanla yıpranabileceği düşünülerek, vakıf varlığının korunması, bakımı ve restorasyonu için özel bir fonun kurulması vakfiyelerde önemle belirtilen başlıklardan biridir. Kimi vakıflar ise daha önce başkaları tarafından kurulmuş vakıfların bakım ve onarımını üstlenmişlerdir.

Yavuz Sultan Selim’e ait H.964/ M.1556 tarihli vakfiye içinde işlerinde sanatkâr ve üstad olan iki kişinin tamirci olup gereken onarımları aralıksız, geciktirmeden, tembellik göstermeksizin eksiksiz olarak mütevellinin bilgisi ve denetimi altında yapması karşılığında günlük 4’er akçe ücret alacakları bilgisi yazılmıştır. Yine sanatında üstad güvenilir bir kimsenin kurşuncu olmasını, sözü edilen vakıf binalarda kurşun işlerini geciktirmeksizin eksiksiz olarak zamanında ve sağlam bir şekilde yapması karşılığında günde 4 akçe ücret alacağı belirtilmiştir. Ayrıca duvarlara yazı yazılmasını engellemek ve

40) *eczâhan*: Kur’an cüzlerini okuyan kişi

41) Yediyıldız, “XVIII. Asır Türk Toplumunu ve Vakıf Müessesesi”, *Vakıflar Dergisi*, S. XV, Ankara: 1982, s. 52.

binaları sürekli gözetleyerek iç ve dış temizliği ile ilgilenmesi karşılığı günlük 2 akçe ücret alacağı vakfiyede yazılmıştır.⁴²

Mihrimah Sultan,(...-1578) Mekke’de Ayn-ı Zübeyde suyollarını onartmış ve suyu şehre kadar getirip sarnıçlar ve havuzlar yaptırmıştır.⁴³Mihrişah Valide Sultan’ın H.25 Recep 1211/M.12 Ağustos 1797 tarihli vakfiyesi içinde vakıf gelirinden kendi yaptırmış olduğu suyollarının, çeşmelerin, kasırların tamir ve bakımlarının yapılmasını istediği gibi; Sultan Ahmet Han’ın Medine’de yaptırdığı çeşme, sebil, tuvalet, musluklar, kanallar, damlar ve etraf duvarlarının tamir ve onarımı... gibi hayır şartlarının gerçekleşmesine de katkıda bulunmuştur.⁴⁴

Deprem, yangın gibi doğal afetler veya başka nedenlerden dolayı bakımsız kalan, yıkılan vakıf eserlerinin onarım ve bakımı için vakfın kendi gelirlerinden yararlanma imkanı bulunmadığında diğer hayırsever kişilerin katkıda bulunmuşlar veya kuruluşunun ardından Evkâf-ı Hümayun Nezâreti bu görevi üstlenmiştir.

II. A. 3. İstihdam Arttırıcı İşlevleri

Vakıflar amaçladıkları hizmetin devamlı ve aksamadan sürdürülebilmesi için bünyelerinde barındırdıkları kişilere iş olanakları, geçim yolları sağlamışlar ve istihdamın arttırılmasına katkıda bulunmuşlardır.

Bütün Osmanlı şehirlerinde kurulmuş külliyeler, kompleks bir yapıdadır. Bu büyük yapıların inşa edilmeleri sırasında istihdam hacminin ne denli arttığı açıktır. Ülkenin diğer bölgelerindeki ustalar ve işçiler toplanmış, ayrıca üretim kaynaklarının bulunduğu bölgelerde çalışanlar için de iş

42) *VGMA’de saklı 182 K. No’lu vakfiye defteri, s. 381-382’den zikreden: Ateş, 1982, s. 57.*

43) *Kâzım Çeçen, Halkalı Suları, İstanbul: 1991, s. 95.*

44) *Ed. Tülay Duran, Tarihimizde Vakıf Kuran Kadınlar, İstanbul:1990, s. 210.*

olanakları doğmuştur. Süleymaniye Külliyesi gibi muazzam bir yapıya gereken işgücü arzı, yalnızca İstanbul'dan değil Edirne, Bursa, Amasya, Kastamonu ve Lârende Kadılarına gönderilmiş genelgelerle buralardan sağlanmıştır. Bu olgu İmparatorluğu oluşturan geniş coğrafyadaki her zümreden işgücünden faydalanmak zarureti ortaya çıkarmıştır.⁴⁵

Hemen her büyük vakıfta mütehassis mimarlardan, su mühendislerinden, dülgerlerden, taşçı ve demirci ustalarından, kalemkârlardan, kursuncuların, camcılardan, çinicilerden, su yolculardan, bahçe tanzim edenlerden, halı ve perde örenlerden oluşan daimi bir kadro oluşturulmuştur. Bu kadrolar vakfın mali gücüne göre genişleyip daralmıştır. II. Bayezid Külliyesi'nde binden fazla kişi devamlı olarak istihdam edilmiştir.⁴⁶

Bursa'da 1334/1915 tarihli İnegöllü Hacı Saffet Bey'in kurduğu Eramilhane⁴⁷, vakfiyesinde, Eramilhane bünyesinde dokuma tezgâhlarının kurularak burada kalan kadınlar için iş imkanları sağlanmıştır. Her bir hanımın birer iş ve sanatla iştigal etmeleri veya fabrika, hastahane gibi uygun yerlerde çalışarak üretime ve Eramilhane'nin gelişmesine katkıda bulunmaları istenmiştir.⁴⁸

II.A. 4. Gelir Dağılımı, Gelir ve Servetin Yeniden Dağılımına Etkileri

Günümüz kamu maliyesi teorisinde, gelir dağılımı, üretim sonunda yaratılan hâsılanın üretim faktörleri arasındaki bölünmesini ifade etmektedir. Bu bölüşüm sonunda faktörlerin paylarına düşen gelirlerin bir bölümü vergi adı altında kamu fonu olarak alınmakta, dolayısıyla fonksiyonel bölüşüm

45) Barkan, 1972, s. 94.

46) Doğan Kuban, "Anadolu-Türk Şehri", *Vakıflar Dergisi*, S.VII, İstanbul 1968, s. 68.

47) Eramilhane: *Dul kadınların çocuklarıyla birlikte barındıkları yer*

48) VGMA 134:608/1 s.251-252'den zikreden Nazif Öztürk, "Aile Vakıfları", *Türk Aile Ansiklopedisi*, Ankara: 1991, s. 1038.

sonunda faktörlerin paylarına düşen gelirlerde bir azalma oluşmaktadır. Buna karşılık çeşitli sosyal gelirler, sübvansiyonlar eklenmesiyle gelir bir miktar artmaktadır. Düşük gelirlielerin yararlanabileceği ücretsiz hizmetlerde, önceden o hizmetten yararlanmak için bir bedel ödeyen bireylerin gelirlerinde bir artışa neden olmaktadır.⁴⁹ Bu çerçeve içinde düşünüldüğünde ise vakıflar, bireyin tüm yaşam safhalarında yer almış; doğumundan ölümüne değin yaşamını kolaylaştıracak, imkânlar sunmuştur. Vakıf bir evde doğmak, vakıf bir mektepte okumak, yemek içmek, hocalık etmek veya başka bir görevle vakıf işletmelerde çalışmak, öldüğü zaman da vakıf bir mezarlığa gömülmek⁵⁰... tüm bunlar yaşamı kolaylaştırdığı, gelirin yeniden dağılımını sağladığı gibi doğrudan düşük gelir gruplarının refahını artırıcı işlevler üstlenmişlerdir.

Vakıfların özellikle düşük gelir düzeyindekilere (muhtaç durumda olanlara) veya fiziki, sosyal tehlikelerle karşılaşanlara (öksüz, dul ve yetimlere) verdiği hizmetler sosyal yardım ve sosyal güvenlik ödemeleri gelir dağılımını etkilemiştir. Taşınmaz veya taşınır servetlerin vakıf kurucularının mülkiyetinden çıkararak kamuya mal olması servetin yeniden dağılımını ortaya çıkarmıştır.

Gelir ve servet arasındaki karşılıklı etkileşim, vakıfların sunduğu eğitim, sağlık, kültür ve altyapı hizmetlerine sınırlı kaynakların aktarılmasını önlemiştir. Bütün ülke geneline sunulan eğitim hizmetleri ile eğitimde fırsat eşitliği sağlanmıştır. Eğitim, birincil gelir dağılımını önemli ölçüde etkilemektedir. Eğitimde sağlanan fırsat eşitliği gelir dağılımında da bir tür fırsat eşitliği sağlamıştır.⁵¹

49) Halil Nadaroğlu, *Kamu Maliyesi Teorisi*, İstanbul:1978, s. 177.

50) Esat Arsebük, *Medeni Hukuk, Başlangıç ve Şahsın Hukuku*, C.I, İstanbul:1938, s. 298.

51) Erol Kozak, *Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf*, İstanbul: 1985, s. 85.

II. A. 5. Alt Yapının Gelişmesini Sağlamaları

Vakıf kurucuları, toplumda hissedilen ihtiyaçların giderilmesi için servetlerini sosyalleştirerek kamunun hizmetine sunmuşlardır. Askeri amaçlar dışında alt yapı yatırımlarının yapılması devletin üstlenmesi gereken bir görev olarak düşünülmemiştir. Yollar, köprüler, su kanalları, deniz fenerleri, yüksek dağlar ve geçitlerde sığınaklar, kervansaraylar inşası... Bunların bakım ve tamiri için kurulmuş vakıflar vardır. Şehirlerin, köylerin kuruluş ve gelişmelerinde vakıf kurumlarının önemi büyüktür. Damat İbrahim Paşa'nın Nevşehir'in önceden küçük bir köy iken kurduğu vakıflarla yeni bir şehir olmasını sağlamıştır. Cami, medrese, mektep, imaret ve diğer hayır eserleri için getirttiği sular ile bu şehir bir cazibe merkezi olmuştur.⁵²

Dârüssâde Ağası Beşir Ağa, H.1158/M.1745 tarihli vakfiyesinde Sünne'de (günümüzde Romanya'da bulunan Sulina) geçişi zor olan boğaz yanındaki arazisini vakfederek bir fener, kale ve imaret kurmuştur. Gelir kaynağı olarak 4 mahzen, 4 büyük ambar ve 6 gemi inşa ettirmiştir. Gemiler ve diğerleri kiraya verilerek vakıf malların bakımı ve korunması sağlanacak, çalışanların ücretleri ödenecektir. Ayrıca imarete kullanılacak erzak ve fener için gereken zeytinyağı da vakıf gelirlerinden satın alınacaktır.⁵³ Ülkenin imar ve inşasında önemli payları bulunan vakıflar, ulusal ekonomiye büyük katkıda bulunmuşlardır.

Sonuç

Vakıflar, yerinden yönetim esasına dayanan gönüllü, demokratik sivil toplum kuruluşlarıdır. Mali ve idari özerkliklerine karşın devlet tarafından denetlenir olmaları, bu kurumların yüzyıllardır yaşamış olmalarının nedenidir. Bununla birlikte bu kurumların, toplumun geneline hizmet sunmaları büyük parasal kaynaklara sahip olmalarını da gerektirmiştir. Vakıf kurucularının

52) BOA, *Cevdet- Maliye, No:19132'den naklen: Said Öztürk, Osmanlı Arşiv Belgelerinde Siyakat Yazısı ve Tarihi Gelişimi, İstanbul: 1996, s. 431.*

53) *Yediyıldız, 1982, s. 37.*

sonsuzu değin sürmesini amaçladıkları hizmetlerin somut ekonomik ve mali verileri vakıf muhasebe defterlerinde yer almıştır. Vakıf muhasebe defterleri her yıl merkeze arz edilmiştir. Düzenli tutulan defterlerle kayıtlarda tutarlılık sağlanmış, böylece bu denli büyük parasal kaynakları yönetmek ve denetlemek mümkün olmuştur. Yine bu kayıtların doğruluk ve güvenilirliği etkin kayıt düzeni ile denetimi ortaya çıkmıştır.

Vakıflar amaçladıkları hizmetin devamlı ve aksamadan sürdürülebilmesi için bünyelerinde barındırdıkları kişilere iş olanakları, geçim yolları sağlamışlar ve istihdamın arttırılmasına katkıda bulunmuşlardır. Bütün Osmanlı şehirlerinde kurulmuş külliyeler, kompleks bir yapıdadır. Bu büyük yapıların inşa edilmeleri sırasında istihdam hacminin ne denli arttığı açıktır. Sadece yakın bölgede değil, ülkenin diğer bölgelerindeki işgücü harekete geçirilmiş, vasıflı ve vasıfsız ustalar ve işçiler toplanmıştır. Bu büyük işgücü hareketliliği yanında ayrıca üretim kaynaklarının bulunduğu bölgelerde çalışanlar için de iş olanakları doğmuştur.

Bütün ülke geneline sunulan eğitim hizmetleri ile eğitimde fırsat eşitliği sağlanmıştır. Eğitim, birincil gelir dağılımını önemli ölçüde etkilemektedir. Eğitimde sağlanan fırsat eşitliği gelir dağılımında da bir tür fırsat eşitliği sağlamıştır.

Ülkenin imar ve inşasında önemli payları bulunan vakıflar, ulusal ekonomiye büyük katkıda bulunmuşlardır. Vakıf kurucuları, toplumda hissedilen ihtiyaçların giderilmesi için servetlerini sosyalleştirerek kamunun hizmetine sunmuşlardır. Tüm alt yapı yatırımlarının yapılması (askeri amaçlar dışında) devletin üstlenmesi gereken bir görev olarak düşünülmemiştir. Yollar, köprüler, su kanalları, deniz fenerleri, yüksek dağlar ve geçitlerde sığınaklar, kervansaraylar inşası... Bunların bakım ve tamiri için kurulmuş devamlı geliri olan vakıflar vardır. Şehirlerin, köylerin kuruluş ve gelişmelerinde vakıf kurumlarının önemi büyüktür.

Yararlanılan Kaynaklar

- Arsebük, Esat. **Medeni Hukuk, Başlangıç ve Şahsın Hukuku**, C.I, İstanbul:1938.
- Ateş, İbrahim. “Hayri ve Sosyal Hizmetler Açısından Vakıflar”, **Vakıflar Dergisi**, Ankara: 1982.
- Barkan, Ömer Lütfi **Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaata**, C.1, Ankara: 1972
- Barkan, Ömer Lütfi. “Osmanlı İmparatorluğu’nda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyişi Tarzına Dair Araştırmalar”, İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt 23, Sayı 1-2, 1962-3, İstanbul : 1962.
- Barkan, Ömer Lütfi .“Fatih İmareti 1489-90 Yılları Muhasebe Bilançoları”, İktisat Fakültesi Mecmuası, C. XXIII, İstanbul: 1963.
- Bülbül, Yaşar .“Klasik Dönem Osmanlı Muhasebe Sistemi”, **Dîvân**, Sayı 6, İstanbul:1996.
- Çeçen, Kâzım **Halkalı Suları**, İstanbul: 1991,
- Güran, Tevfik **Ekonomik ve Mali Yönleri ile Vakıflar Süleymaniye ve Şehzade Süleyman Paşa Vakıfları**, İstanbul:2006.
- Kayaoğlu, İsmet “Râhatoğlu ve Vakfiyesi”, **Vakıflar Dergisi**, S.XIII, Ankara: 1981
- Kozak, Erol **Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf**, İstanbul: 1985.
- Köprülü, Fuad. “Vakıf Müessesesi”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı II, Ankara, 1942.
- Kuban, Doğan. “Anadolu-Türk Şehri, Tarihi Gelişimi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerine Bazı Gelişmeler”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı VII, İstanbul:1968.

- Nadaroğlu, Halil. **Kamu Maliyesi Teorisi**, İstanbul:1978.
- Otar, İsmail “1783 Yılına Ait Bir Muhasebe Vesikası” [archive. ismmmo.org.tr/](http://ismmmo.org.tr/)
- Öztürk, Nazif. **Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi**, Ankara: 1995.
- Öztürk, Nazif. “Aile Vakıfları”, **Türk Aile Ansiklopedisi**, Ankara: 1991.
- Öztürk, Nazif. “Sosyal Siyaset Açısından Cumhuriyet Öncesi Vakıflar”, **Cumhuriyetin 80. Yılında Uluslararası Vakıf Sempozyumu**, Ankara: 2004.
- Öztürk, Said. **Osmanlı Arşiv Belgelerinde Siyakat Yazısı ve Tarihi Gelişimi**, İstanbul: 1996.
- Şensoy, Fatma “İstanbul’un Tarihi Vakıf Suları ve Kırkçeşme”, **Suyu Arayan İstanbul**, Yay. Haz. Said Öztürk, İstanbul: 2006
- Tabakoğlu, Ahmet. “Klâsik Dönem Osmanlı Vakıf Sistemi”, **Cumhuriyetin 80. Yılında Uluslararası Vakıf Sempozyumu**, Ankara: 2004
- Ed. Tülay Duran, **Tarihimizde Vakıf Kuran Kadınlar**, İstanbul:1990
- Yediyıldız,Bahaeddin. “XVIII. Asır Türk Toplumunu ve Vakıf Müessesesi”, **Vakıflar Dergisi**, S. XV, Ankara: 1982
- Yediyıldız, Bahaeddin. “Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Yeri”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı XIV, Ankara: 1982
- Yediyıldız, Bahaeddin. “Vakıf”, İslam Ansiklopedisi, İstanbul: 1986,s.158
- Yediyıldız, Bahaeddin “Türk Vakıf Kurucularının Sosyal Tabakalaşmadaki Yeri 1700-1800”, **Osmanlı Araştırmaları**, II, İstanbul: 1982, s. 156
- BOA, EV. D ,9053.
- BOA, MAD, 10034.

سَنُوِي بِكُوْرًا اِلَى غُرُوْشٍ وَطَيْفَه يَمُنْصَرِفُ اَوْلَه
 وَاسْتَقَامَتِي ظَاهِرًا اَوْلَانِ حَسَنًا عَادَجِي
 جَابِي اَوْلُوْبٍ خَدَمَتِي جَابِي بَعْدَ الْاَكَا
 سَنُوِي اِلَى غُرُوْشٍ وَطَيْفَه يَمُنْصَرِفُ اَوْلَه
 وَوَقِفَ مَذْكُوْرِكَ تُوْلِيْتِي مَا دَامَكِي عَرْضُو
 وَجُوْدُ عِصْمَتِي غِبَارِ قَنَادَنٍ يَاكُ
 وَحَلُوْ تَسْرِي بَدَنِ عَقْتَلِي تَمِيْعَ رُوْحِلَه تَابَتَاكُ
 اَوْلَه اَوْلَا نَفْسٍ نَفِيْسَه كَرِيْمَه مَشْرُوْطَه اَوْلُوْبٍ
 عَامَةً اُمُوْرًا وَوَقَافٍ مَذْكُوْرَه وَكَافَةً مَصَالِحِ
 مَرْفُوْمَه وَتَنْقِيْصِ وَاَزْدِيَادٍ وَمَصَارِفِ
 وَتَحْوِيْلِ وَتَكْثِيْرِ عَرَّةٍ بَعْدَ اُخْرَى وَكَرَّةٍ